

Schumacher, P[eter]: Over de verhouding van recht-
vaardigmaking en heiligmaking. <Uit een briefwisseling
met Prof. Dr. Karl Barth>. (Vertaling van de redactie.)

Onder eigen Vaandel. — Wageningen. — 1.J.,
1926, S.304-314.

[Inhoud S.304-313: Brief van P.S' aan Karl Barth. //
S.313-314: Brief van Karl Barth aan P.S'.]

autops. /

An den hochwohlloblichen Mann, der in aller Regel herauszufinden versteht,
wer wem was um wieviel Uhr geschrieben hat!

Das hat man dann, wenn man beim Katalogisieren mit der
Sekundärlit. anfängt und sein Augenmerk in keinsten Weise auf
Primäres richtet! Eine neue Nummer wird hier wohl zu schieben sein!

Also:

- 1) Sind diese beiden Briefe datierbar und wenn ja wie?
- 2) Ob die Absendeorte bekannt sind?
- 3) KB's Brief scheint ein Teilabdruck zu sein. Ob ein Durchschlag herumliegt
in BS und ob ich ne Kopie bekomme?
- 4) Ob das ganze Zeugs auch auf deutsch gedruckt worden ist? z.B. in der
von Schumacher hg. deutschen Ausg. des Buches von Haitjema "Karl Barths
'Kritische Theologie', Leipzig 1926 ???
- 5) Wenn die redactie schon vertaald hat, dann ist der Verdacht doch nicht
ganz abwegig, dass alles schon auf deutsch gedruckt worden sein könnte.
Andererseits: Schumacher sitzt ja eben dieser redactie, also Uebers. ab
Manuskript?

Dies meine heutige Morgengabe, die infolge galoppierender seniler Bettflucht
bereits um 04.15 Uhr im Briefkasten liegt.

Auf baldiges

HL

13. Aug. 1986

KBA 129

ONDER EIGEN VAANDEL

DRIE-MAANDELIJSCH THEOLOGISCH TIJDSCHRIFT

ONDER REDACTIE VAN
PROF. DR. TH. L. HAITJEMA
EN DS. A. B. TE WINKEL

MET VASTE MEDEWERKING VAN
DR. J. CH. KROMSIGT, DR. P. J. KROMSIGT,
DR. J. C. S. LOCHER, DR. G. OORTHUYNS,
DR. H. SCHOKKING, DR. F. W. C. L. SCHULTE,
DS. P. SCHUMACHER, DS. MR. N. G. VELDHOEN
EN DS. J. W. VERSCHOOR

EERSTE JAARGANG

H. VEENMAN & ZONEN — WAGENINGEN — 1926

OVER DE VERHOUDING VAN RECHTVAARDIG- MAKING EN HEILIGMAKING

(uit een briefwisseling met Prof. Dr. KARL BARTH).

DOOR

[*et al.*]

Ds. P. SCHUMACHER

(1. Febr. / 24. Dec. 1926) ¹⁾ TE UELSEN ²⁾

Hooggeachte Professor,

Mag ik, na mijn bezoek aan U van verleden week, waarbij ik U ook reeds zoo ophield met de bespreking van vragen inzake ons Christelijk geloof, die mij zoo na aan het hart liggen, U nogmaals in uwen gewichtigen arbeid, — en nu met een misschien wel wat heel uitvoerigen brief, — storen?

De kwestie, die wij allereerst in ons onderhoud behandelden, rechtvaardigt het mogelijk wel.

Ik zou ook gaarne willen, dat U er nauwkeurig van op de hoogte komt, hoe mijn positie tegenover U en uwe „theologie” is. Niet om mijnentwil zoo zeer, als wel hierom, dat mijn positie in theologicis wezenlijk het standpunt is, dat diegenen innemen, die zich in de vragen der geloofsbezinning gaarne op KOHLBRÜGGE beroepen, en hem naast den God aller genade, geestelijke bewustwording danken.

Toen ik op Uwe vraag, of ik zou willen zeggen, dat *heiligmaking gelijk is aan rechtvaardigmaking*, met toespeling op een verhaal uit mijn eigen pastorale ervaring, antwoordde, dat heiligmaking misschien wel zou kunnen worden omschreven als een „leeren leven uit de rechtvaardigmaking alleen,” — was natuurlijk met deze definitie alleen die kant van de heiligmaking beschreven, die naar de rechtvaardigmaking toegekeerd is. Daarom is deze omschrijving ongetwijfeld onvolledig. Toch kan ze uitnemend dienen om er ons van te doordringen, dat het bij de heiligmaking niet gaan kan om het ver-

¹⁾ Vertaling van de redactie.

werven van een bepaald geestelijk bezit, en daarom vóór alles ook niet om de ontplooiing van een zedelijk-religieuze „persoonlijkheid”, doch enkel slechts hierom, hoe God in waarheid verheerlijkt wordt, hoe men God inderdaad God laat blijven. En in allen gevalle komt in deze definitie duidelijk tot uitdrukking, wat in de sfeer der heiligmaking op deze aarde het laatste woord is: n.l. de rechtvaardig-verklaring *niet* van een bijna-rechtvaardige, maar van den *goddelooze*.

Zoodra de vraag naar de *verhouding* van de rechtvaardigmaking tot de heiligmaking wordt opgeworpen, heeft men gedurig het onbehaaglijke gevoel, als moet er een zeer aanzienlijke dosis kunstvaardigheid, fijne handigheid en diepe scherpzinnigheid ten toon gespreid worden, om deze beide leerstukken zóó op elkander in het gebouw der geloofsleer op te trekken, dat zij werkelijk ook volkomen op elkander passen. Of misschien gaat het nog onbehaaglijker gevoel wel de overhand krijgen, dat hier een uiteenzetting moet gegeven worden, waarbij een min of meer heimelijke verkrachting van sommige uitspraken der H. Schrift onvermijdelijk is. Ongetwijfeld is dit laatste vaak genoeg gebeurd, en dat wel net zoo goed ten gunste van de leer der rechtvaardigmaking, als ten behoeve van de leer der heiligmaking (OSIANDEREN zijn geheele geestelijke nakroost). Juist in verband hiermede wordt mij bewust, wat ik KOHLBRÜGGE te danken heb. Het is inderdaad zoo, als Ds. W. TH. BOISSEVAIN van Leiden (in „De Actie van en tegen Rome”, Leiden 1924, blz. 37, noot) schrijft: „M.i. heeft pas KOHLBRÜGGE der leer der heiligmaking in dezelfde religieuze sfeer en op denzelfden religieuzen bodem overgezet, waar die der rechtvaardigmaking door de reformatie stond.”

Voor mij staat — onverschillig of men over rechtvaardigmaking of over heiligmaking of over welk stuk ook, dat zich onder het opschrift „toeëigening des heils” voegen kan, wil handelen, — voor mij staat in het middelpunt, *het gestorven (gedood) zijn van den ouden mensch in Christus en ons met-Hem-levend-gemaakt-zijn*. Dat is het primaire, het eerst aangelegene, en moet daarom ook het uitgangspunt zijn voor alle bezinning over rechtvaardigmaking en heiligmaking. Omdat dit voor mij het centrale is, waarbij dan de woorden *in Christus* hun vollen nadruk dienen te behouden, kan er ook geen sprake van zijn naar mijn overtuiging, dat het eene leerstuk tegenover het andere in het gedrang komen zou. Maar daarnevens komt uit den aard der zaak, bij dezen blik op het centrale, ook de heiligmaking

noodzakelijk op de eerste plaats. Waar Heilige Geest en vreeze Gods is, vraagt men niet allereerst naar troost, zelfs niet vóór alles naar vergeving, maar: wat moet ik *doen*, om behouden te worden? Naar het recht Gods en het doen van Zijn wil wordt derhalve gevraagd.

Nu heb ik mij, sedert ik vóór een twintig jaren WREDE's *Paulus* las, nooit meer geheel kunnen losmaken van den indruk van diens betoog, dat de leer der rechtvaardigmaking door PAULUS slechts als een stuk polemieek tegenover het wettische Jodendom en Judaïstische kringen van Christenen tot ontwikkeling is gebracht. Het middelpunt van PAULUS' leven en theologisch denken zou zijn Christus-beschouwing zijn geweest. Ik ontveins mij niet, dat deze stelling, vooral in dezen vorm, aanvechtbaar is. Maar er zit toch vast en zeker deze kern van waarheid in, dat voor PAULUS de *verlossing in Christus*, dus de nieuwe wereld in Hem, het fundamenteele was, waarin eigenlijk al het andere lag besloten. De leer der rechtvaardigmaking echter beantwoordt de vraag, in welke verhouding deze met Christus gestorvene, — die toch in werkelijkheid nog *in* deze wereld, *in* dit lichaam der zonde maar al te ongebroken en maar al te vaak leeft, — staat tegenover God. En daarop antwoordt de leer der rechtvaardigmaking met de verzekering: „*in Christus* voor God *rechtvaardig*.”

Voor de beschrijving van de verhouding tusschen rechtvaardigmaking en heiligmaking kan ik heel geschikt aanknoopen bij vraag en antwoord 59 van den *Heidelberger Catechismus*. „Maar wat baat het u nu, dat gij dit alles gelooft?” Met „dit alles” kan niets minder bedoeld zijn dan het in de vragen 29—52 beschreven werk van Christus en het werk van den Heiligen Geest, dat in de vragen 53—58 behandeld was. Als antwoord op deze vraag zou men dan evenwel met goed recht minstens ook de waarheid, die in antwoord 43 ietwat stiefmoederlijk behandeld is, kunnen herhalen in een anderen vorm, deze waarheid: „dat door zijne kracht onze oude mensch met Hem gekruist, gedood en begraven wordt,” enz. Ja, is dat eigenlijk niet het eenige antwoord, dat men zou verwacht hebben na alles, wat de Catechismus, tot aan Zondag XXIII toe, gezegd had?

Maar — hoe kan men ooit spreken van *geloof*, zonder te bedenken, dat het is een niet-zien? Zonder dus telkens opnieuw weer onder den indruk te komen van de aanvechting, die er voor den geloovige daarin ligt, dat hij van alles, wat hij gelooft, het tegenovergestelde ziet en ervaart? De steller van de 59e vraag in den Catechismus weet,

dat het, te oordeelen *naar het zichtbare*, niets „baat”, of men dit alles gelooft. Daarom kan het antwoord nu dus ook niet weer bij vernieuwing aan den *inhoud* van het geloof herinneren, hoe belangrijk die overigens ook moge zijn. Daarom kan nu zeker nog minder opnieuw verwezen worden naar het beginsel der nieuwe gehoorzaamheid, dat de geloovigen hebben, — hoe zeer ook de Catechismus van de aanwezigheid van dit beginsel, en van nog veel meer, onwrikbaar overtuigd is. Immers dit alles zou juist voor den geloovige, die als geloovige de aangevochtene is, alleen maar vergrooting van zijn benauwdheid beteekenen.

Neen, tot den aangevochtene (en wat zou een mensch, die weet, wat het beteekent voor God die mensch te zijn, die men nu eenmaal in werkelijkheid is, ooit anders dan een aangevochtene kunnen zijn?) — tot den aangevochtene wordt in antwoord 59 gezegd: op grond van het feit, dat gij in Christus zijt (de doop!), zijt gij rechtvaardig voor God.

Het wil mij voorkomen, dat zóó aan de rechtvaardigmaking haar juiste plaats aangewezen is: niet *naast* de heiligmaking, want dan heeft men weer de beide op elkander afgunstige broeders, die nooit over de grensscheiding tusschen hun gebied tot overeenstemming kunnen komen; ook niet *boven* de heiligmaking om zoo derzelver beteekenis kwestieus te maken; maar — als ik zeker wist, dat ik niet zou worden misverstaan, zou ik het liefst zeggen: de rechtvaardigmaking dient gezien *binnen* het gebied van, *begrepen in* de heiligmaking. Als in den Catechismus dan ook onmiddellijk na de vragen 59—61 de vragen 62 en 63 met hare vaststelling van de feitelijke aanwezigheid eener relatieve gerechtigheid en daarna vraag en antwoord 64 volgen, dan wordt daarmee duidelijk, dat hier allerminst aan een valschelijk rusten in een *zgn. bevinding* van de rechtvaardigmaking, door geloof alleen, voet gegeven wordt. En mij dunkt ook, dat na de uiteenzetting, die ik gaf, daarvan in het geheel geen sprake kan zijn, omdat toch door den geloovige nooit vergeten kan worden, *dat men alleen maar in dien Christus, in Wien men der zonde dood is, rechtvaardig verklaard werd*. En dan mag men wel tevens wenschen, die woorden „in Christus, in Wien men der zonde dood is”, dubbel en driedubbel onderstreept te zien.

Dat nu de orthodoxie over het algemeen, en zeer waarschijnlijk ook niet weinigen van mijne Duitsche vrienden, geneigd zijn in ver-

zet te komen tegen deze opvatting van de leer der rechtvaardigmaking, neem ik bij voorbaat aan. Maar toch beroof ik de rechtvaardigmaking in geen enkel opzicht van hare beteekenis; daarom alleen reeds niet, wijl ik er niet aan denk te ontkennen, dat zij, — juist als rechtvaardig-verklaring van den goddelooze, — tevens ook het laatste woord is, dat op het gebied der heiligmaking hier op aarde gesproken wordt. Men vergete bovendien niet, dat ook voor den Catechismus het doel der heiligmaking niet ligt in een hooger en of lageren graad van zedelijke vervolmaking, die een mensch zou kunnen bereiken, — maar veel meer in den troost der rechtvaardigmaking (vgl. vr. en antw. 115 „en des te begeeriger zijn de vergeving der zonden en de gerechtigheid in Christus te zoeken”; en in antw. 127 heet het: — ondanks het beginsel der nieuwe gehoorzaamheid en den titel „de allerheiligsten” — „dewijl wij van ons zelven zoo zwak zijn, dat wij niet één oogenblik kunnen bestaan”). Nooit kan datgene, wat van het werk van Christus en den Heiligen Geest hier bij ons menschen op de aarde openbaar wordt, voor God eenige beteekenis hebben of ook maar eenig houvast aan ons bieden; want dit alles is in het beste geval een ontspruiten van goed zaad op een vervloekten bodem, want deze mensch, door het geloof in Christus, is toch ook steeds weer *niet* in Christus door ongeloof. En daarom komt men bij en met alle heiligmaking toch nooit boven de waarheid van de rechtvaardigmaking uit.

Wanneer men zich de verhouding van rechtvaardigmaking en heiligmaking aldus denkt, dan brengt de rechtvaardigmaking de spanning in het geloofsleven ook nooit tot oplossing, omdat immers het uitgangspunt het werk van Christus is, datgene, wat wij *in Hem zijn*.

Nu zou iemand, door deze laatste opmerkingen over de heiligmaking weer verrast, misschien kunnen vragen, of men met zulke opvattingen toch ten slotte weer niet op het doode punt geraakt; en of zoo toch eindelijk de rechtvaardigmaking weer niet de heiligmaking volkomen zal overvleugelen, hoezeer ik ook, — en als deze tegenwerping juist was, dan zou het moeten heeten: schijnbaar — de rechtvaardigmaking ondergeschikt maakte aan de heiligmaking?

Daarom nu nog enkele opmerkingen over het wezen der heiligmaking.

Ik weet, dat er onder mijn Duitsche vrienden eenigen zijn, die, wel verre van mij het verwijt tegen te voeren, dat ik daareven naar

voren bracht, mijn heele uiteenzetting veeleer een blijk zullen achten „van den verborgen strijd, dien ik met het piëtisme steeds in het binnenste van mijn ziel te voeren heb.”

Juist ter wille van de leer der rechtvaardigmaking fronsen zij al dadelijk bedenkelijk het voorhoofd, wanneer zij ook maar van verre iets meenen te speuren van het zichtbaar worden der verlossing in Christus. Dan worden zij niet moede te herhalen, dat het geloof alleen maar op het onzichtbare aangewezen is (ik vraag: waarop zou het met mogelijkheid anders aangewezen zijn?); dat wij hier op aarde onafgebroken in het geloof aan het onzichtbare staan moeten (maar dat beteekent dan toch: in het geloof, dat het onzichtbare triomfantelijk blijken zal werkelijk, eeuwig, goddelijk te zijn!). Deze vrienden van mij blijven maar protesteeren tegen alle „zichtbaar worden”, ook nog, als ik zoo nadrukkelijk mogelijk uitspreek, dat het zichtbaar geworden juist als het zichtbaar geworden steeds den geloovige tot ergerenis moet worden, omdat *alleen het geloof* het zichtbaar worden van het werk des Heiligen Geestes kan opmerken, d.w.z. *gelooven*, dat is: *niet zien*. Men meent dan in dit alles bij mij slechts een laatste listige poging op te merken, om mijn eigene gerechtigheid op te richten, en mij te kunnen onttrekken aan *het geloof*, d.i. het alleen-maar-moetengelooven, daar ik het in die lucht niet uithouden kan. En men wil niet erkennen, dat ik, hoewel met overtuiging getuigend van het zichtbaar worden van het werk des H. Geestes, of het werk van Christus, feitelijk precies even weinig *zie* als mijn vrienden, die mij tegenspreken; dat dus door mij alleen op de zichtbaarheid voor het *geloofsoog* geëld wordt.

En waarom zou men zulk een opvatting bij mij bedenkelijk kunnen vinden, als ik CALVIJN daarvan hoor spreken, dat „God het werk der vernieuwing in de verkorenen aanvangt en daarmede voortvaart gedurende het gansche leven, geregeld en soms langzaam”. . . . ? ¹⁾

Te willen loochenen, dat het volbrachte werk van Christus zichtbaar wordt, en dat God het werk der vernieuwing in de Zijnen voortzet, dat beteekent, *geen* antwoord meer te geven op de vraag naar den zin en het doel van het leven, — natuurlijk ook dit antwoord niet meer, dat de zin van het leven zijn on-zin is; want ook dlt moet langzaam aan, en gedurig meer, geleerd worden! Dat zou beteekenen, den dood

¹⁾ Institutio, lib. III, cap. XI, 11.

in zijn ontzaglijke beteekenis niet te verstaan, hoewel toch die dood ons wacht aan het einde des levens. Het zou ook beteekenen, den doop niet te verstaan, die zijn plaats heeft bij het begin van ons leven. Het zou ten slotte beteekenen, het werk en de werkingen van den Heiligen Geest wezenlijk te beperken tot schepping en onderhouding van het zgn. geloof in de *justificatio forensis*. . . . Alsof dit geloof, als het tot al te rustige zekerheid uitgroeit, niet een gevaarlijke onkruidplant zou zijn, een „bezit”, van waar uit men heel genoeglijk naar alle kanten oordeelen en veroordeelen kan!

Mijn opvatting kan alleen bedenking wekken, zoodra men dezen voortgang van het werk Gods der herschepping tot een bezit van den mensch laat worden. Hij is dat hoogstens *schijnbaar*, omdat God getrouw is. Er is — en nu zegge men mij nientwege gerust: op paradoxale wijze, d.i. *tegen allen schijn!* — niet zulk een bezit van den mensch. Veeleer is de bekeerde ook steeds weer de onbekeerde. En als hij het *niet* is, maar „staat” in boetvaardigheid en gehoorzaamheid, dan is dat het werk des Geestes en de trouw van God.

Bedenkelijk misverstand van mijn opvatting doet zich voorts ook voor, wanneer men een *directe* kenbaarheid van dat werk des Heiligen Geestes poneert, waarbij ik dus van het „geloof” zou kunnen afzien. Bedenkelijk is ten slotte ook deze misvatting van mijn gedachten, waarbij men niet met allen ernst daaraan vasthoudt, dat de mensch *met alles, wat van het werk des Geestes aan hem zichtbaar geworden is, onder Gods gericht en oordeel valt*.

Naar het doen van den wil van God met allen ernst te vragen, d.i. naar het zichtbaar worden en werkelijk worden van de verlossing, die in Christus geschonken werd, te vragen, — daartoe dringt ons niet de wet, maar juist het feit der verlossing, Christus.

Als men dat verstaan heeft, dan kan verder de leer der rechtvaardigmaking iemand daarvoor bewaren, dat hij zich van de heiligmaking geen voorstellingen vormt, die tegen de Schrift ingaan, — zooals dat het piëtisme telkens en telkens weer doet. De leer der rechtvaardigmaking blijft er ons van doordringen, dat er alleen maar leven is *aan gene zijde* des doods, en dat streng gescheiden moet worden tusschen menschenwerk en Gods daad. Men zal verstaan, dat het niet zóó is, als de Kuyperianen en de „Reformierte Bund” meenen, dat, als men maar een „Vrije Universiteit op Gereformeerden grondslag”, resp. eenige gereformeerde professoren heeft, die dapper

opkomen voor den eigen aard van het Gereformeerd Protestantisme en heel vast overtuigd zijn van de onmisbaarheid der Gereformeerden, dan de goede zaak al een heel eind verder gebracht is; hoogstens dient dan nog slechts de vrome leuze van den zegen Gods, waaraan alles gelegen is, ijverig te worden herhaald; maar voor het overige zou God toch wel onbillijk zijn, als Hij zulke toegewijde bemoeiingen van Zijn ijverigste vrienden niet gezegend voortgang deed hebben....

Neen! Zóó is het zeer zeker *niet*! Wat God doet, dat doet Hij ondanks onze beste bemoeiingen. Want wij zijn altijd *ook* degenen, die alles bederven. En Gods doen is altijd *wonderlijk*, zóó zelfs, dat het als genaderijk doen dikwijls aan den dag treedt in de omsluiting van Zijn gericht en onze boosheid, zoodat het wonderlijk onkenbaar wordt! Precies zoo is ons streven naar heiligmaking *niet* de veelbelovende aanvang, waarbij genade en Geest Gods ons wel vriendelijk de helpende hand zullen bieden, maar alleen maar — werkelijk alleen maar — heenwijzing naar de daad Gods, een roepen om Zijn werk, d.i. demonstratie.

Ongetwijfeld een onontbeerlijke demonstratie, waarbij geen geloovige zich voor verontschuldigd mag houden. Toch alleen maar demonstratie. De beteekenis der demonstratie ligt altijd weer in het niet te sussen heimwee naar de dingen, waarvoor men „demonstreert”.

Het einde van alle overpeinzingen over heiligmaking, over het doen van den wil van God, is voor mij altoos weer de troost, dat wij bij God in goede handen zijn. Hoe meer ik van de beteekenis der Triniteit doordrongen werd, hoe minder ik (b.v. met SCHLATTER) van een opgave spreken kan, die in de gave besloten ligt. Ik zie veel meer de heiligmaking als de strijd van den Geest Gods met den mensch, die leven wil, en sterven moet; ik zie ook ieder gebod als belofte, zonder mij toch ooit aan den geweldigen ernst van het gebod te kunnen ontrekken. Als de spanning ophoudt, dan houdt ook het geloof op.

Samenvattend zou ik willen zeggen: juist omdat wij de heiligmaking als het werk des Heiligen Geestes kennen, meer nog, omdat wij uit het Evangelie weten, dat de oude mensch gekruisigd is, is van deze kennis uit de absolute aanspraak Gods op den mensch te realiseeren, zooals PAULUS in al zijne brieven doet, wanneer hij, tegenover alle aanspraken des menschen, den nadruk legt op wat waarheid in

Christus is. En omdat wij weten, dat wij der zonde dood zijn, en Gode levende zijn uit de dooden — *alleen slechts in Christus*. . . ., zullen wij wel toezien, dat wij de rechtvaardigmaking niet op eenigerlei wijze in beteekenis terugdringen. En omdat wij uit Genesis 3 weten, dat de wortel aller zonden het verlangen van den mensch naar religieus-zedelijke zelfstandigheid is, kunnen wij niet vergeten, dat over dezen mensch het oordeel des doods uitgesproken is en dat. . . . het voltrekken van dit vonnis, het verliezen des levens, . . . genade is.

Wat nu KOHLBRÜGGE's standpunt in deze kwestie aangaat, dit komt misschien wel het duidelijkst uit in het antwoord, dat hij geeft ¹⁾ op de vraag: „Waarom is u, om in dezen goddelijken troost zalig te leven en te sterven, noodig te weten, hoe gij God voor zulk een verlossing zult dankbaar zijn?” en dat aldus luidt:

„Dat kan mij toch geen waren troost in leven en in sterven geven, dat ik veel van mijne verdorvenheid spreek, en daarbij in mijne zonden blijf berusten, of dat ik den naam van den Heere Jezus in den mond heb, en toch in mijnen wereldschen gang en aardsch bestaan en pogen blijf voortgaan; ook dat niet, dat ik God iets vergelden wil met werken, welke hij niet heeft bevolen. Christus is opgestaan uit de dooden en heeft den Heiligen Geest verworven. In zijne opstanding ligt eene macht van genade tot allen Gode welbehagelijken wandel, en zijn Geest houdt ons staande in de vrijheid, waarmede Christus ons van duivel, zonde en wereld heeft vrijgemaakt. God werkt met deze macht en met dezen Geest in de geloovigen. Zoo moet ik dan van God geleerd zijn, om van mijn kunnen, moeten en willen afstand gedaan te hebben. Want dan alleen zal ik den Heere vergelden al Zijne weldaden, die Hij mij bewijst, wanneer ik Zijne gerechtigheid alléén verkondig, Zijnen naam predik, en de toevlucht neem tot den troon Zijner genade, opdat ik aan genade vast houde, ten einde door genade Gode te behagen in den mij door Hem aangewezen kring, en in al mijn doen slechts Zijn doen te roemen. In dezen troost leef en sterf ik zalig, ziende niet op mijzelfen noch op het willen des vleesches, maar op Zijn woord, waarin Hij hemel en aarde gemaakt heeft, en dáárbij blijvende: God zal zorgen.”

¹⁾ Vragen en Antwoorden tot opheldering en bevestiging van den Heidebergischen Catechismus, Utrecht 1851, blz. 12.

Laat mij nu ten slotte in het voorbijgaan nog daarop mogen wijzen, dat ik mij van diegenen mijner vrienden, van wie ik in mijn opvatting van de zichtbaarheid-onzichtbaarheid van het werk des Heiligen Geestes verschil, ook gescheiden weet in de leer over de Kerk.

Wie over de heiligmaking denken moet, zooals ik als mijn overtuiging trachtte uiteen te zetten, kan een *scheiding* van zichtbare en onzichtbare Kerk niet meer voor zijn rekening nemen. Hij zal zich met allen ernst en heiligen ijver voor de zichtbare Kerk moeite geven, en toch nooit kunnen vergeten, dat de Heere *alleen* de muren van Zion bouwt. En als Hij verschijnt tot heil zijner Kerk, dan zullen onze beste bemoeiingen stof zijn op de heirbaan, waar Zijn zegekar over rijdt.

Hier hangt, het spreekt van zelf, het een met het ander op het allernauwste samen. Wie den empirischen mensch zóó absoluut scheidt van den nieuwen mensch, dat de nieuwe mensch zich hier in het tijdelijke nooit openbaart tenzij alleen in het geloof aan de rechtvaardigmaking, wie den empirischen mensch, het op-gevend en door geloof gerechtvaardigd, zijns weegs laat gaan, — en natuurlijk *moet* hij zoo ook zijns weegs gaan, omdat ook het zich-openbaren van den nieuwen mensch altijd weer zich voltrekt alleen in den dood van dezen mensch, die wij zijn, alleen dus in onze nederlaag; maar daarin *voltrekt* het zich dan toch ook! — die moet ook zichtbare en onzichtbare Kerk zóó scheiden, dat hij Antwoord 54 van onzen Catechismus alleen van de onzichtbare Kerk kan laten gelden. Dan is echter ook hier de spanning, die overeenkomstig de uiteenzetting, welke Dr. P. J. KROMSIGT voor enkele jaren van CALVIJN's Kerkbegrip ¹⁾ gaf, juist zoo kenmerkend is voor de leer over de Kerk bij den Hervormer van Genève, ten eenenmale verloren!

Met hartelijke groeten,

De Uwe

P. SCHUMACHER.

(25. Nov 1826)

Zeer geachte Dominee,

.... Is U bekend, dat U zich in minstens drie punten op CALVIJN beroepen kunt? 1e. In uw uitgaan niet van de rechtvaardigmaking,

¹⁾ In „Biblische Zeugnisse,” Jahrg. 1924, S. 45 ff.

maar van het *zijn in Christus* (CALVIJN: *insitio in Christum*). 2e. In uwe opvatting van de heiligmaking als het kader voor de geheele orde des heils; een opvatting, die naar den opzet van het derde boek der *Institutie* ook die van CALVIJN schijnt te zijn geweest. 3e. In uw standpunt inzake de zichtbaarheid-onzichtbaarheid der goede werken, resp. der Kerk (de Kerkleer loopt immers volkomen parallel met de orthodoxe Christologie en moet dat ook doen!).

Ik wil dit maar zeggen, dat ik U in geen enkel punt principiëel zou kunnen bestrijden (technisch kan men het altijd wel iets anders uitwerken), en verheug mij opnieuw over onze geestverwantschap....

Met mijn hartelijkste groeten en vriendelijken dank,

De Uwe,

KARL BARTH.